

CYRILLIC WRITING TECHNIQUE – MEANS OF PRESERVING NATIONAL AND CONFESSIONAL IDENTITY OF THE ORTHODOX ROMANIANS IN 19TH CENTURY TRANSYLVANIA. APPLICATIONS ON TWO OLD ROMANIAN GRAMMARS

Andreea Drișcu, PhD, "Al. Ioan Cuza" University of Iași

*Abstract: Cyrillic characters have been a necessity for writing all Romanian texts until the Latin alphabet has been officially imposed and the mixed script began to be used. Only in the eighteenth century, when Enlightenment and Latin models entered Romanian territories, Cyrillic graphy began to be considered inappropriate and the Latin script seemed to be a better option. Orthodox Romanian people imposed an endurance to this kind of replacement due to the fact that the Latin script usage involved a familiarity to the Catholic Church. This endurance determined that, for a long period from the eighteenth century, normative papers were written in the Cyrillic alphabet. Two of the most important kind of papers are *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduieilor gramaticii românești* (1787) by *Ienăchiță Văcărescu* and *Romanian Grammar of Radu Tempea* (1797). These two papers are written in Cyrillic, even if it had been also written another grammar paper in Latin script, called *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, by *Samuil Micu* and *Gheorghe Șincai*.*

This paper aims to present some features of the two grammar texts graphy and to justify the script options of the authors, in favor of the Cyrillic alphabet. Besides the need of writting accesible texts (taking in consideration the fact that both texts are designed with a didactic purpose), in the grammars mentioned the authors insist to keep graphic support, due to the desire to preserve national and confessional identity of the Orthodox Romanians in Transylvania from eighteenth century.

Keywords: the eighteenth century, Romanian literary language, grammar texts, Cyrillic alphabet, Enlightenment.

Folosirea exclusivă timp de secole a alfabetului chirilic pentru scrierea textelor românești vechi a determinat în țările române nu doar o obișnuință grafică, ci și o identificare a resurselor lingvistice ale cărturarilor vremii cu specificul acestui suport grafic de origine slavonă. Cu toate că autorii scrierilor normative au sesizat neajunsurile folosirii slovelor chirilice, iar în secolul al XVIII-lea apar semne concrete de înlocuire treptată a lor cu alfabetul latin, precum și o rezistență la înlocuire, cu precădere în rândul scriitorilor ortodocși. Această reticență poate fi explicată prin mai multe cauze. În primul rând, suportul grafic era singurul în care fuseseră scrise textele românești și singurul cunoscut de publicul larg. Apoi, o parte a lucrărilor erau folosite în scop didactic, pentru învățarea limbii române în școli. O înlocuire bruscă a caracterelor ar fi putut determina imposibilitatea de înțelegere a mesajului. Totodată, asimilarea caracterelor latinești reprezenta și o formă de apropiere de Biserica Catolică, fapt respins mai ales de românii neuniți din Transilvania.

Doi dintre autorii de gramatici românești vechi, aparținând spațiului cultural transilvănean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au fost *Ienăchiță Văcărescu* și *Radu Tempea*. Ambii gramaticieni au continuat să folosească slove chirilice, cu toate că în Transilvania în 1780 fusese deja scrisă o lucrare de gramatică, fundamentală pentru cultura română, aparținând lui *Samuil Micu* și *Gheorghe Șincai*. Cu toate că și ei erau conștienți de limitele grafiei chirilice, au preferat să realizeze o simplificare a alfabetului chirilic, decât să adopte literele latinești. Analizând această rezistență la înlocuire în gramatica lui *Piuaru Molnar* și *Radu Tempea*, *Ion Budai-Deleanu* a pus acest aspect pe seama faptului cu *Tempea* era un preot ortodox care respingea orice formă de apropiere de Biserica Catolică, inclusiv pe cea a suportului grafic în care scria:

„Zic, dară, acești vrednici bărbați [Molnar și Tempea n. n. A. D.], deacă s-au sfiit a îndrepta limba sa după izvodul adevărat, adecă după limba lătenească, temîndu-să ca să nu să facă/ păpistași, încai trebuia să aleagă acea ortografie cu care să să poată mai lesne tălmăci toate regulele gramaticești, căci nu gramatica ortografiii, ci orthografia trebuie să urmeze gramaticii” (Budai-Deleanu 1970: 118).

Pentru Radu Tempea, așadar, scrierea unei lucrări de gramatică cu caractere chirilice reprezenta și o formă de apărare a specificului său național și confesional.

În cele ce urmează vom prezenta o serie de particularități grafice a două texte de gramatică românească veche, și anume *Observații sau băgările de samă asupra regulilor și orînduieilor gramaticii românești* ale lui Ienăchiță Văcărescu (1787) și *Gramatica românească* a lui Radu Tempea (1797), texte asemănătoare în privința opțiunilor autorilor lor de folosire a slovelor chirilice¹. Sfârșitul secolului al XVIII-lea, perioadă în care cele două texte au fost scrise și tipărite, cunoștea deja semne ale introducerii alfabetului de tranziție, ca urmare a pătrunderii în țările române a curentului latinist, reprezentat prin Școala Ardeleană. Reprezentanții acestui curent își propuseseră să înlocuiască treptat alfabetul chirilic cu cel latin și să îmbogățească vocabularul cu cuvinte de origine romanică, în scopul demonstrării originii nobile a limbii și poporului român. Lucrarea-program redactată în scopul evidențierii originii limbii române este *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (1780), aparținând lui Samuil Micu și Gh. Șincai. Ea va deveni modelul la care se vor raporta aproape toate lucrările normative ulterioare. Pentru Ienăchiță Văcărescu și Radu Tempea ea nu va fi decât un model pentru analiza faptelor de limbă, nu și un model grafic. Cei doi gramaticieni vor promova, însă necesitatea simplificării grafiei chirilice, prin eliminarea slovelor care un au un rost grafic și prin înregistrarea unui număr redus de suprascrieri, prescurtări și inconstanțe grafice.

Simplificarea modului de scriere, precum și oralitatea, însoțită de intervenția limbii populare reprezintă motivele care i-au determinat pe cercetători să considere gramatica lui Văcărescu drept cu model pentru lucrarea lui Tempea. Ceea ce propune Ienăchiță Văcărescu este înlăturarea slovelor poligrafice și a celor fără valoare fonetică reală, folosite în virtutea tradiției grafice de către majoritatea cărturarilor. Pe lângă înlăturarea dubletelor grafice și a slovelor compuse, gramaticianul elimină și accentele care nu corespundeau fonetismului limbii române. Inventarul grafematic pe care îl propune acesta este alcătuit din 33 de slove (grafemele omise sunt: *q*, *u*, *ŷ*, *'*, TM, *ø*, *â*, *îi*, *æ*, *ç*), spre deosebire de sistemul bazat pe 43 de caractere cât cuprindea, în genere, alfabetul chirilic. O scurtă analiză asupra grafiei textului din 1787 arată faptul că Văcărescu susține ideea de simplificare mai mult la nivel teoretic, decât practic, întrucât există numeroase exemple în care slove precum TM (*çⁿ^kee'rTM [10^r]*; *açe'stTM [10^r]*), *æ* (*æ∞ste [10^r]*; *æ∞rβ,i [10^r]*), *ç* (*çⁿ^kee'rTM [10^r]*; *çⁿ^d'plekβtoa're [10^r]*) sunt folosite. Discrepanța între teorie și realitatea faptelor poate fi explicată, în acest caz, prin nesiguranța aplicării în scriere a unei asemenea teorii. În condițiile în care toate textele vremii erau redactate cu grafie chirilică și nu exista un for academic care să legifereze reducerea unor caractere din acest sistem de notare grafică, deși se simțea nevoia unei simplificări, Văcărescu folosește și o parte din slovele pe care le considera inutile tocmai pentru că inițiativa sa era una cu un caracter izolat. În plus, eliminarea definitivă a celor zece

¹ Am prezentat detaliat particularitățile fonetice și grafice ale *Gramaticii românești* a lui Radu Tempea și am realizat o comparație între cele două lucrări în teza de doctorat intitulată *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797). Ediție critică și studiu lingvistico-filologic*, coordonată de prof. dr. Eugen Munteanu și susținută public la Iași în septembrie 2013.

grafeme omise din inventar ar fi putut conduce la o insuficientă înțelegere a mesajului textului. Mai mult decât atât, trebuie luat în considerare și faptul că *Observațiile* lui Ienăchiță Văcărescu, deși au fost publicate în 1787, au fost redactate, se pare², chiar înaintea *Elementelor* lui Micu/ Șincai. Asumându-și, așadar, redactarea unei opere de pionerat, sunt de înțeles rezervele cu care aplică această teorie.

Cu zece ani mai târziu, Tempea susținea această idee de simplificare a grafiei, deși, din rațiuni metodologice, dar și ca urmare a lipsei de autoritate a inițiativei lui Văcărescu, analizează toate cele 43 de grafeme. În fapt, însă exemplele atestă aplicarea parțială a teoriei formulate de către predecesorul său. Astfel, analiza sistemului grafic din *Gramatica* lui Tempea indică faptul că autorul nu folosea în scriere slove fără rost fonetic. Deși recunoaște întrebuintărea în scrierea vremii a 43 de caractere, în lucrarea lui Tempea am înregistrat existența a două tipuri de grafeme cu utilizări izolate.

O primă categorie este reprezentată de caracterele folosite ca opțiune etimologizantă: \surd , \approx , \textcircled{r} și π , iar cel de-al doilea grup cuprinde grafeme introduse în inventar în virtutea tradiției grafice (q , Ÿ , '^{\prime} pe care autorul le încadrează în categoria slovelor „prisositoare”), care nu intră în componența niciunui cuvânt.

Slova \surd este folosită în text numai ca minusculă. Valorile ei fonetice sunt stabilite de către Tempea în capitolul de ortografie:

„Slova v (\surd) în duo chipuri să răspunde:

(a). Ca i (i) să răspunde când stă între duo neglasnice, ádecă *mirul* ($m\text{'}\surd r\text{'l}$) și să pune numai la cuvinte streine.

(b). Ca v (v) când să împreunează cu slovă glasnică, ádecă *Evanghelie* ($E\text{E}\surd\text{angelie}$), *evlavie* ($E\text{E}\surd\text{la}'vie$)” [190/105^r].

Ocurențele confirmă regula stabilită de autor. Astfel, în text am identificat două valori fonetice ale slovei în discuție:

1. 1. Vocala [i], în cuvinte de origini diverse: $t\text{'}\surd\text{pogra}'fia$ = *tipografia* [3^r]; $m\text{'}\surd r\text{'l}$ = *mirul* [190/105^r]; $m\text{'}\surd re$ = *mire* [20/20^v]; $t\text{'}\surd\text{p}\beta ri't$ = *tipărit* [V/6^r]; $s\text{'}\surd\text{llabel}\Sigma r$ = *sillabelor* [XIV/10^v]; $F\text{'}\surd\text{'sik}\beta$ = *fisică* [I/4^r]; $S\text{'}\surd\text{ste}'ma$ = *sistéma* [VII/7^r].

1. 2. Vocala [i], în cuvinte de origine greacă, fiind o opțiune etimologizantă: $E\text{oo}\text{t}\surd\text{molo}'gia$ = *etimológia* [X/8^v]; $s\text{'}\surd\text{nta}\approx\text{'is}'l$ = *sintaxisul* [166/93^r].

1. 3. Consoana [v]: $E\text{E}\surd\text{angelie}$ = *Evanghelie* [190/105^r]; $E\text{E}\surd\text{la}'vie$ = *evlavie* [190/105^r].

$\text{U}\approx$ (csi) are valoarea grupului consonantic [cs], transcris [x], în toate situațiile în care apare în cadrul unui cuvânt: $\text{p}\approx\text{'i}$ = *piraxi* [III/5^r]; $\text{le}'\approx\text{iko}'n\text{'l}$ = *lexicónul* [VII/7^r]; $\text{s}\approx\text{inta}'\approx\text{'is}'l$ = *sintáxisul* [XII/9^v]; $\text{e}'\approx\text{a}'rx$ = *iexárh* [43/32^r]; $\text{simple}'\approx$ = *simpléx* [95/58^r]; (În text apare și forma *simple'ks* [99/60^r], pe care am transcris-o *simpléx*, exemplu care întărește, pe de o parte, ideea că slova \approx este folosită ca urmare a tendinței etimologizante,

² În prefața adresată episcopului Filaret, Văcărescu sugerează faptul că gramatica sa este cea dintâi a limbii române: „Dar cându și gramatica aceasta, sau mai bine să zicu observații asupra idiotizării limbii noastre în starea ce se află acum după regulile gramaticești, nu iaste dă altă limbă ce fieștecare nu au câte puține gramatici, ci iaste de limba rumânească ce nu are în starea ei nici una pînă acum” [2^v]. Trebuie menționată și opinia istoricului Sulzer, care arată, în lucrarea *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, 1781-1782, faptul că Ienăchiță Văcărescu lucra la o gramatică înainte de 1780 (vezi *Studiul introductiv* la *** Poezii Văcărești (Ianache, Alecu și Nicolae), *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosară, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, Editura Minerva, București, 1982, p. 17).

iar pe de altă parte, faptul că scrierea chirilică prezenta numeroase cazuri de inconstanță. De asemenea, aceasta este o altă dovadă a faptului că în epocă se simțea nevoia de simplificare a grafiei, slova \approx putând fi înlocuită cu grupul ks .); $a_c \approx \text{iliária} = \text{auxiliária}$ [98/59^v]; $\text{cirkÁmflé} \approx \text{țircumfléx}$ [199/109^v]; $e\infty \approx \text{klama'ci\S'nis} = \text{exclamați\o{a}nis}$ [206/113^r].

$\text{I}\text{\textcircled{R}}$ (thita) are valoarea lui [th] (transcris în acest fel pentru a indica opțiunea etimologizantă, evidentă mai ales în cuvintele de origine grecească): $\text{I}\epsilon\S\text{fi'l} = \text{Theofil}$ [IV/5^v]; $\text{I}\epsilon\S\text{lo'g'ia} = \text{Theol\o{g}hia}$ [VII/7^r]; $\text{Ma}\text{\textcircled{R}}\text{ematičásk\beta} = \text{matematicescă}$ [I/4^r]; $\text{A}\mu\text{ri}\text{\textcircled{R}}\text{metičásk\beta} = \text{arithmeticescă}$ [I/4^r]; $\text{Do}\Sigma\text{e'i}\check{\text{v}} = \text{Dosothei}$ [VI/6^v]; „ $\text{r}\text{\textcircled{R}}\text{ogra'f'i'e} = \text{orthografie}$ [XIV/10^v]; $\text{a}^{-}\text{I}\text{o'mi}\check{\text{v}} = \text{a Thómii}$ [23/22^r]; $\text{A}\infty\text{\textcircled{R}}\text{i'na} = \text{Athina}$ [185/102^v]; $\text{di}\text{f}\text{\textcircled{R}}\text{o'ng'ril}\Sigma\text{r} = \text{difh\o{a}ngurilor}$ [187/103^v]; $\text{A}\infty\text{\textcircled{R}}\text{ana'sie} = \text{Athanasie}$ [193/106^v]; $\text{paren}\text{\textcircled{R}}\text{e'sis} = \text{parenthesis}$ [205/112^v]. Această opțiune este declarată de către Tempea însuși în paginile gramaticii: „ $\text{U}, \pi, \surd, \text{\textcircled{R}}$ Slujesc (1) pentru cuvintele c\ele grecești, priimindu-le de la greci. (2) pentru întrebui\ntarea numerilor rom\nești, însă românii f\ără de ac\elea pot ceti” [4/12^v]. De aceea, slovele acestea au o întrebui\ntare redusă, exemplele fiind puține.

$\text{I}\text{V}\text{\textcircled{P}}$ (psi) notează grupul consonantic [ps], în orice poziție din cuvânt: $\text{I}\text{[alti'r}^{\text{TM}} = \text{Psaltirea}$ [V/6^r]; $\text{i}_{\text{polipi's}} = \text{ipolipsis}$ [III/5^r]; $\text{U}\text{po}\pi\text{ia} = \text{ipopsia}$ [187/103^v]. Autorul își mărturisește opțiunile etimologizante în privința folosirii slovelor π, \surd și $\text{\textcircled{R}}$ „(1) pentru cuvintele c\ele grecești, priimindu-le de la greci. (2) pentru întrebui\ntarea numerilor rom\nești, însă românii f\ără de ac\elea pot ceti” [4/12^v].

Încadrat de Radu Tempea în categoria „slovelor prisositoare”, ierul ($\text{\textcircled{Y}}$), asemenea slovei ieri ($\text{\textcircled{Y}}$), nu este folosit de către Radu Tempea în scrierea propriu-zisă a cuvintelor. Ele sunt descrise, însă din rațiuni de ordin metodologic, descrise printre celelalte slove chirilice, în partea de ortografie a gramaticii, precum și în cea în care este analizat inventarul grafemelor din alfabetul chirilic. Autorul însuși evidențiază lipsa de utilitate fonetică a acestora, arătând faptul că: „ $\text{Q}, \text{\textcircled{Y}}, \text{\textcircled{Y}}$ [se folosesc] numai (1) pentru cuvintele c\ele slovenești. (2) pentru căci vin înainte la pashalie le-au luat românii, însă spre ajutorința cetirii nu au nici o trebuință de d\ınsele” [4/12^v]. Tempea continuă astfel, o tradiție grafică ale c\erei neajunsuri erau evidente, însă o continuă numai la nivel formal, căci practic, slovele în discuție nu sunt folosite ca ornamente inutile în scrierea cuvintelor. Se poate aprecia faptul că gramaticianul Radu Tempea era convins de necesitatea reducerii numărului de slove și de renunțarea la elementele prozodice care încărcau modul de scriere a textelor vechi. Ideea aceasta este reluată la finalul textului, în capitolul de ortografie: „La c\erțile vechi rom\nești slova $\text{\textcircled{Y}}$ la sf\irșitul cuv\ntului totdeauna s-au pus dup\ă o slov\ă neglasnic\ă, însă neav\nd pricin\ă cuvioas\ă, s-au l\asat ” [192/106^r]. *Gramatica rom\neasc\ă* a lui Tempea devine, din acest punct de vedere, un text mai puțin arhaic, mai puțin artificial și mai lesne de citit.

Totodată, pentru scrierea consoanei [t] gramaticianul folosește numai grafemul t , slova $\text{\textcircled{N}}$ fiind absentă, iar β nu apare f\ără valoare fonetică. În plus, autorul admite faptul că slova w ar putea fi înlocuită cu grupul consonantic $\text{\textcircled{N}}$, ca urmare a aceleiași tendințe de înlăturare a grafemelor inutile. De asemenea, suprascrierile lipsesc cu des\ăv\ârșire, iar prescurt\ările și inconstanțele grafice sunt înregistrate într-un num\ăr redus. Acestea sunt dovezi care indic\ă, pe de o parte, înr\ăurirea *Observațiilor* lui V\cărescu asupra *Gramaticii* lui Tempea, iar pe de alt\ă parte, faptul că la sf\irșitul secolului al XVIII-lea se simțea nevoia acut\ă de simplificare a sistemului ortografic. La distanță de zece ani, cele dou\ă lucr\ări de gramatic\ă exprim\ă, f\ără a avea îns\ă autoritatea necesar\ă pentru a impune astfel de norme, ideea de simplificare și de adaptare a unui sistem grafic str\ain la regulile ortografice ale limbii rom\ne. Ele anticip\ă, în felul acesta, reforma ortografic\ă pe care o va realiza, la începutul secolului urm\ator (1828), Ion Heliade R\ădulescu.

Ap\ărute, cronologic, dup\ă *Elementa* lui Samuil Micu și Gh. Șincai, gramaticile lui V\cărescu și Tempea nu au preluat sistemul grafic al acestora, fapt datorat nesiguranței de

folosire într-o lucrare normativă a unui alfabet încă insuficient cunoscut. De asemenea, la baza acestei decizii stă și nevoia de apărare a ortodoxiei, al cărei mijloc grafic de exprimare fusese până atunci grafia chirilică. În felul acesta, slovele chirilice devin un mijloc de conservare a identității naționale și confesionale a românilor, mai ales a celor neuniți din spațiul transilvănean. La slovele de origine slavonă se va renunța definitiv după anul 1860, când se va impune oficial grafia latină, după o perioadă de folosire a alfabetului mixt, această decizie fiind asumată de un for academic.

Bibliografie:

Budai-Deleanu, Ion, *Scrieri lingvistice*, text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu, introducere și note de Ion Gheție, Editura Științifică, București, 1970.

Drișcu, Andreea, *Gramatica românească a lui Radu Tempea (1797). Ediție critică și studiu lingvistico-filologic*, Iași, 2013 (teză de doctorat).

*** Poezii Văcărești (Ianache, Alecu și Nicolae), *Opere*, ediție critică, studiu introductiv, note, glosară, bibliografie și indice de Cornel Cîrstoiu, Editura Minerva, București, 1982.

Văcărescu, Ienăchiță, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduielelor gramaticii românești*, Râmnic, 1787.

Tempea, Radu, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797.